

Strážovské vrchy — kraj vápencových skal

Hynek Skořepa

Autor věnuje honorář Nadaci Živa

Geomorfologický celek Strážovské vrchy se nachází na západním Slovensku a je součástí Vnitřních Západních Karpat. Jeho severní část pak zaujímá stejnojmenná chráněná krajinná oblast. Ta však pokračuje dále k severu do sousedního geomorfologického celku Súľovské vrchy, které jsou nejnámější a nejnavštěvovanější částí CHKO Strážovské vrchy. Naopak jižní úsek Strážovských vrchů (mimo CHKO) je doslova zapomenutým krajem. Pokusím se nyní popsat zajímavosti obou geomorfologických celků.

Zliechovská pánev

Převážnou část Strážovských vrchů tvoří vápence. Usadily se v teplém druhohorním moři na dně rozsáhlé pánve, geology pojmenované podle dnešní obce Zliechov. Vlivem horotvorných tlaků byla tato pánev stlačena a její obsah přesunut ve formě několika příkrovů. Příkrovová stavba Strážovských vrchů je značně komplikovaná, geologové zde obvykle rozlišují několik nad sebou ležících příkrovů (krížňanský, chočský, strážovský). Pohoří je významnou oblastí pro studium příkrovové stavby Západních Karpat. Při jeho západním okraji se vyskytují též krystalické horniny (podcelek Malá Magura a Suchý vrch, 1 028 m n. m. v podcelku Nitrické vrchy). Krystalikum zde tvoří složitý komplex břidlic, granitoidů a migmatitů, z jižní strany výraz-

ně tektonicky omezený. Tímto málo známým, ale geologicky zajímavým územím se již na přelomu 19. a 20. stol. zabývali geologové vídeňského c. k. říšského geologického ústavu Dionýz Štúr (1827–1893) a Victor Uhlig (1857–1911).

Severně ležící Súľovské vrchy jsou budovány především třetihorními slepenci tzv. centrálněkarpatského (vnitrokarpatského) paleogénu. Různé odolné slepence daly vzniknout vlivem selektivního zvětrávání bizarním Súľovským skalám, které jsou vlastně jakousi negativní krajinou. Jde o rozsáhlou vrásovou strukturu, jejíž jádro zcela rozrušila eroze a na místě původní nejvyšší části vrásy (antiklinály) vznikla sníženina kolem dnešní obce Súľov-Hradná. Okrajové (původně nižší) části vrásy dnes tvoří výrazné skalní útvary zdvihající se nad okolní krajinu (viz obr.).

Zajímavá je manínská jednotka. Názory na její místo ve vznikajících Karpatech se liší. Dříve bývala považována za součást pieninského bradlového pásma (pásu výrazných vápencových vrchů, táhnoucího se Povážím a dále celými Karpatami až do Rumunska), dnes se geologové spíše přiklánějí k názoru, že Manín má v oblasti Západních Karpat zvláštní postavení. Geomorfologicky je oblast Manína součástí Súľovských vrchů. Manínská tiesňava patří k turisticky nejvyhledávanějším místům této části Slovenska.

Vápnomilné bučiny a jižní doubravy

Strážovské vrchy se vyznačují pestrou mozaikou lesních společenstev. Největší plochu zaujímají bučiny, především vápnomilné, významné četným výskytem vstavačovitých rostlin (čel. *Orchidaceae*) v podrostu. Na bučiny navazují různé typy doubrav. I v jejich podrostu nacházíme řadu botanických vzácností, orchideje nevyjímaje. Strážovské vrchy patří z hlediska výskytu našich zemních orchidejí patrně k nejzajímavějším územím v bývalém Československu. Z lesních druhů zde roste např. okrotice bílá (*Cephalanthera damasonium*), o. dlouholistá (*C. longifolia*) a o. červená (*C. rubra*), střevíčník pantoflíček (*Cypripedium calceolus*), korállice trojklanná (*Corallorhiza trifida*) či různé

Ve svahových depresích (především v hřebenevých polohách) jsou typické vlhké louky s dominantním upolínem nejvyšším (Trollius altissimus). Jasná žlutá upolínů neodmyslitelně patří ke zdejšímu jaru. V pozadí vrchol Strážova. Jeho svahy pokrývají přirozené lesy, temeno je však odlesněné od doby valašské kolonizace (pastva). Nacházejí se zde též pozůstatky opevnění z doby tureckých válek

druhy kruštíků (*Epipactis*). Dosud zmíněné rostliny dávají přednost bučinám. Především v teplomilných lesních společenstvech jižní části pohoří roste jazýček jadranský (*Hiemantoglossum adriaticum*, v PR Jankov vršok), vstavač nachový (*Orchis purpurea*) či vstavač bledý (*O. pallens*). Zvláštní pozornost si zaslouží luční druhy, kterým se věnuji dále.

Z hlediska lesnické klasifikace ve Zlatníkově pojetí patří lesy Strážovských vrchů k různým skupinám lesních typů. Významné jsou především dealpínské bučiny (*Fagetum dealpinum*) na vápnitých podkladech inverzních poloh (vyskytují se zejména v oblasti Súľovských skal) a typické bučiny (*Fagetum typicum*). Bučiny směřem k jihu a k okrajům pohoří přecházejí v dubové bučiny (*Querceto-Fagetum*) a doubravy (*Quercetum*). Na řadě lokalit dochází ke střetávání horských a teplomilných prvků. Velmi zajímavý je např. společný výskyt dubu pyřitého (*Quercus pubescens*) spolu s reliktní borovicí lesní (*Pinus sylvestris*) na Rokoši (1 009 m n. m.). Podobně najdeme porosty s dubem pyřitým a původní borovicí ve skupině Kňazího stola (637 m n. m.). Na botanický a fyto geografický význam tohoto místa upozornil již r. 1947 J. Futák studií Xerothermná vegetácia skupiny Kňazího stola, vydanou v Trnavě. Pozoruhodný je daleko k severu vysunutý hojný výskyt dubu pyřitého v Podhradské dolině u Košeckého Podhradí (poblíž Ilavy). Na obou lokalitách se pohromadě vyskytují dealpínské a teplomilné druhy, jako např. pýchava vápnomilná (*Sesleria calcaria*), dvojštítek hladký (*Biscutella laevigata*) či lýkovec vonný (*Daphne cneorum*). Podobná druhová kombinace je v Západních Karpatech vzácností.

Ruj vlasatá — krvavé dřevo teplomilných lesů

Ruj vlasatá (slovensky škumpa vlasatá, *Cotinus coggygria*) je dekorativní dřevina s rozšířením v jižní Evropě, která přes Balkánský poloostrov proniká až do střední Evropy. V ČR se často pěstuje v parcích, některé její slovenské lokality bývají považovány za původní, pravděpodobně reliktního charakteru. Roste zde na výslunných skalnatých svazích, především na dolomitě. Její výskyt nad Gaderskou dolinou ve Velké Fatře představuje nejsevernější přirozený výskyt tohoto druhu (Maglocký, Zahradníková in Čeřovský, Feráková a kol.

1999). Ve Strážovských vrších ji najdeme na Smradlavém vrchu u obce Timoradza ve smíšeném porostu na stanovišti teplomilné doubravy. Současný porost má však spíše druhotný charakter a je v něm výrazně zastoupena borovice lesní. Je otázkou, nakolik přispěly k udržení druhu v této lokalitě lidské zásahy v minulosti (obhospodařování porostu formou pařeziny, pastva atd.). Po ochrannářském zásahu (prosvětlení porostu) provedeném v nedávné době se výrazně zvýšila vitalita ruje.

Botanik Jan Svatopluk Presl v 19. stol. přejal do češtiny název ruj ze srbochorvatštiny, slovo pak má základ v latinském označení pro škumpu *Rhus* (ruj byla C. Linnem původně řazena do stejného rodu). Lidové označení krvavé dřevo souvisí s karmínově červeným zbarvením mladých větvíček.

Strážní hrady a pasteve

Pováží bylo a je v rámci Slovenska hospodářsky a strategicky nesmírně významným územím. Osídleno bylo již od pravěku a lid tzv. púchovské kultury si v době laténské (mladší doba železná) a římské budoval opevněná výšinná sídliště na vhodných vrcholech i v relativně odlehlejších a výše položených horských polohách. Tato archeologická kultura byla nazývána podle hradiště Skala u Púchova a rozvíjela se od začátku 1. stol. př. n. l. do 2. stol. n. l. V období utváření uherského státu se stal významným opěrným bodem panovnické moci hrad Trenčín, doložený r. 1067 (na hradní skále je však zachován římský nápis z r. 179, oznamující přezimování legií císaře Marka Aurelia v táboře Laugaricio v těchto místech). Po tatarském vpádu r. 1241 byla na kopcích po obou stranách Váhu vybudována řada strážních hradů střezících nejen významnou obchodní cestu a splavnou řeku, ale též bezpečnost blízké uhersko-moravské hranice. Na území Strážovských a Súľovských vrchů to byly hrady Uhrovec, Košeca, Hričov a Lietava.

Původně královské hrady se postupně většinou dostávaly do držení vznikající šlechty. Vlivem klesající hodnoty peněz a relativně nízké efektivnosti feudálního hospodářského systému majitelé jednotlivých panství postupně hledali nové zdroje příjmů a začínali hospodařit ve vlastní režii. Zakládali panské dvory a na pozemcích k nim náležejícím pěstovali obilí a chovali dobytek. Pro lepší využití málo osídlených

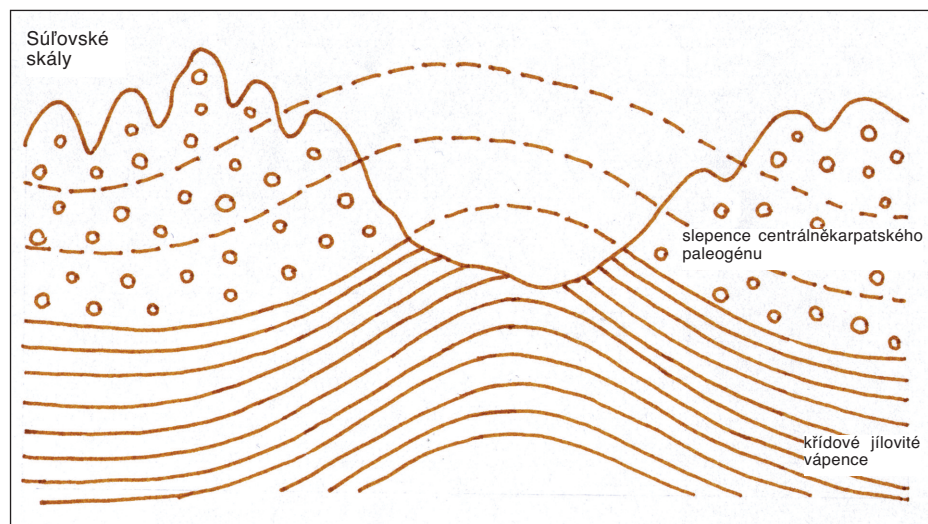

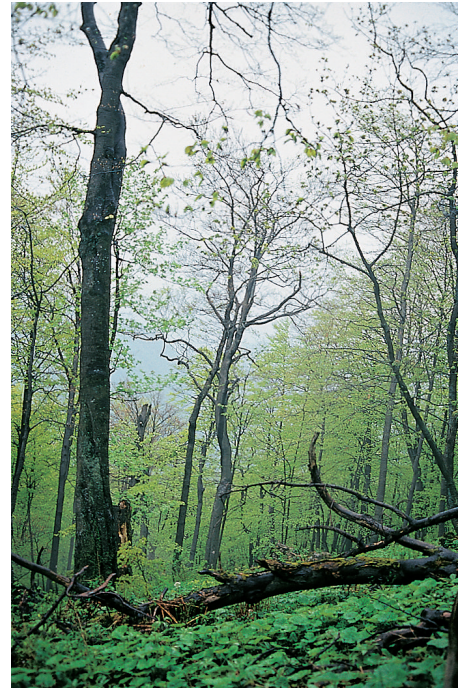
Staletí trvající pastva přispěla k velké bohatosti sekundárních nelesních společenstev, významným výskytem řady obrozených druhů, jako je např. vstavač vojenský (*Orchis militaris*)

horských poloh zvali jako kolonisty Valachy, kteří se svými stády doslova drancovali lesní porosty. V trenciánské stolici jsou první zmínky o Valaších z r. 1491. Ohledně průběhu valašské kolonizace v Západních Karpatech se dodnes vedou spory. Jejich vyřešení znesnadňuje též terminologická nejednotnost (pojmenování Valach znamenalo obyvatele pocházejícího původně z oblasti dnešního rumunského Valaška, valach obecně byl člověk zabývající se chovem dobytka v horách, bez ohledu na původ). Původně cizí pastevecký lid totiž v důsledku tureckých válek postupoval se svými stády z rumunského Valaška po hřebenech Karpat až na Moravu. Cestou se přizpůsoboval místnímu osídlení a naopak strhával do svých řad obyvatelstvo krajů, kterými procházel. Proto se často vyskytují zmínky o Rusinech (Rutheni), obyvatelích východního Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny, kteří přicházeli jako valašští pasteveci dále na západ. Označení Valach tedy znamenalo nový lid, který se věnoval horskému chovu dobytka a zpracovával mléčné i jiné ovčí produkty „valašským způsobem“ (Macúrek 1959). Roku 1559 odváděli Valaši podle urbáře (soudpis poddanské půdy a povinnosti vůči vrchnosti) panství Považská Bystrica 146 ovcí ročně, což byl zřejmě podle místního zvyku dvacátek. Celkový počet valašských ovcí a koz na panství lze tedy odhadnout v daném roce na 3 280 kusů, což byl na toto relativně malé panství značný počet (Macúrek 1959). Vliv pastvy na krajinu a zejména na lesy zde tedy musel být obrovský.

Postupně si však majitelé panství začínali uvědomovat význam lesů jako zdroje nezbytného stavebního a palivového dříví a začali jejich drancování více či méně úspěšně bránit. Zisk z prodaného dřeva také začal převyšovat zisk získaný ve formě poplatků či naturálií za pastvu. Např. na

Schéma vzniku Súľovských skal. Kreslil S. Holeček podle různých autorů

panství Košeca měl r. 1718 úředník nařízeno dohlížet na to, „aby poddani žádných lazuv nedělali.“ Nikomu a za žádných okolností nesměl dovolit „ani pod jednu dlaň klčovat (klučit, kácet stromy a vykopávat jejich pařezy), lazy a luky robit, neb pasienky (pastviny) rozoravat“ (Kučera 1993). Lazy jsou horské samoty obklopené chudými poličky, vzniklé na místě vykácených lesů, které známe též z jiných částí Karpat (včetně moravské strany) nejčastěji pod názvem kopanice.

Na dnešním severozápadním Slovensku docházelo ke koncentraci půdy v rukou malé skupiny nejmocnějších feudálů pomaleji než např. na blízké Moravě. Mezi významné starobylé šlechtické rody zde patřili Podmaničtí, odvozující svůj původ od malé osady Podmanín u Považské Bystrice. Jejich panství postupně zahrnuje celé střední Pováží. Roku 1558 však Podmaničtí vymřeli a jejich majetek se rozpadl. Podobný osud postihl později také další významný šlechtický rod Thurzů, jehož četní příslušníci byli navíc úspěšnými obchodníky. Do popředí se postupně dostali šlechtici pocházející z Dolní země uherské (dnešní Maďarska), např. rody Illésházy či Esterházy.

Příslušníci rodu Zay získali v 16. stol. panství Uhrovec na jihovýchodě Strážovských vrchů. K panství patřily také lesy na západních svazích Rokoša a v oblasti vrchu Kňazí stôl, tedy v místech z hlediska ochrany přírody dnes nesmírně cenných (zejména z botanického hlediska). Historické způsoby hospodaření v lesích, které jsou v oblasti dosud místy patrné, přispěly k zachování a šíření nelesních teplomilných prvků květeny. Další osud těchto botanických vzácností je však v současnosti vážným ochrannářským problémem.

Většina lesních porostů v jižní části Strážovských vrchů byla v minulosti obhospodařována jako pařezina za účelem získávání palivového dříví. Využívalo se tak výmladné schopnosti některých dřevin (dub, habr), které jsou schopny po pokácení rychle obrazit výmladky z pařezu (ten má totiž zachovaný bohatý kořenový systém, který umožňuje rychle nastartovat

růst dřevní hmoty oproti jedincům vyrůstajícím ze semene). Jelikož dřevo bylo až do 19. stol. prakticky jediným palivem, antropogenní tlak na lesy byl značný. V jižní části Strážovských vrchů pak o to větší, že zde Zayovci vybudovali četné hospodářské podniky (sklářská huť v Uhrovci fungovala od r. 1847). Navíc se odtud dopravovalo dřevo do nedaleké zcela bezlesé Podunajské nížiny.

Významné místo v krajině Strážovských vrchů měly a dosud mají louky a pastviny. Důležité postavení měly i v životě lidí. Při potulkách horami dosud narazíte na zapomenutá místa, kde se zastavil čas. Obvykle starší lidé zde ručně obdělávají malá polička, zemi svých předků. A dosud vypásané či kosené louky hýjí barvami květů. Jak dlouho ještě? Vesnice se i zde vylidňují a stávají doménou chalupářů. Ti v některých případech citlivě opraví starou chaloupku a tak ji zachrání před zkázou, na udržování okolní krajiny však již zájem nemají — až příliš pečlivě sečený trávník končí u plotu jejich zahrádky.

Křovinami a lesem zarůstá i řada bývalých pastvin. Přesto zde vnímavý poutník u cest a na lesních světlinách ještě místy žasne nad nádhernými květy lučních orchidů. Je zde možné vidět vstavač vojenský (*Orchis militaris*, viz obr.), rudohlávek jehlancovitý (*Anacamptis pyramidalis*) a vstavač mužský (*O. mascula*), na mokřadních loukách a prameništích pak stovky prstnatic májových (*Dactylorhiza majalis*). Louky Strážovských vrchů dodnes zdobí tořiče s květy připomínajícími různé druhy hmyzu, ať je to tořič včelonosný (*Ophrys apifera*) či t. čmelákovitý (*O. fuciflora*). Další osud řady z nich je však kvůli změněm ve způsobech hospodaření v posledních desetiletích nejistý.

Kraj slovenských dějin

Ve Strážovských vrších můžete navštívit také významná místa nejen slovenských dějin. Z malé vesničky Plevník–Drienové na úpatí Súľovských vrchů severně od Považské Bystrice pocházel jeden z nejvýznamnějších slovenských spisovatelů 20.

*Vlevo botanicky velmi cenné společenstvo vápnitých slatin s ostřicí Davallovou (*Carex davalliana*), prstnaticem májovým (*Dactylorhiza majalis*) a prvosenkou pomoučenou (*Primula farinosa*). Na snímku slatinná louka při turistické cestě z Čičman na Strážov ♦ Nejvyšší vrchol Strážovských vrchů Strážov (1 213 m n. m.) pokrývají přirozené lesní porosty místy pralesovitého charakteru, od r. 1981 chráněné jako státní přírodní rezervace (nyní národní přírodní rezervace), vpravo. V druhové skladbě převládá buk doprovázený náročnými listnáči. Na severních skalnatých svazích se vyskytuje vzácně smrč, který zde působí relativně přirozeně (jeho původnost je však sporná). Okrajové části chráněného území byly narušeny výsadbami jehličnatých kultur. Snímky H. Škorčey*

stol. Dominik Tatarka (1913–1989). Krajina jeho dětství ho výrazně poznamenala, přestože v jeho neznámějších dílech se o ní moc nedovíme. O to cennější jsou různé jeho útržkovité vzpomínky. D. Tatarka zažil dusné ovzduší Slovenského štátu (působil v té době jako učitel a své trpké zkušenosti zachytil v románě Farská republika), budovatelské nadšení 50. let a o to krutější vystřízlivění. Konec života prožil pod neustálým policejním dozorem jako tehdejšímu režimu nepohodlná osoba.

V Uhrovci se narodil slovenský básník, jazykovědec a národní buditel, jedna z nejvýznamnějších osobností slovenského národního obrození — Ľudovít Štúr (1815–1856). Spolu s J. M. Hurbanem a M. M. Hodžou zavedl středoslovenské nářečí jako spisovný slovenský jazyk. Jako poslanec uherského sněmu za město Zvolen bojoval za národnostní práva Slováků. Během revolučního r. 1848 se postavil na stranu ústřední vídeňské vlády a císaře proti vzbouřené maďarské šlechtě, po porážce revoluce jej však Vídeň spolu s celým slovenským národem obětovala ve prospěch usmíření s Maďary a udržení habsburské monarchie. Dožil pod policejním dohledem (viz též Živa 2005, 1: 22–24). Jeho rodný domek v Uhrovci je dnes národní kulturní památkou. Ve stejném domku se později narodil významný slovenský a československý politik A. Dubček (1921–1992).